О. П. ГОЛІНАТИЙ

# ЕТИМОЛОГІЯ ДЕЯКИХ ОЙКОНІМІВ БОБРИНЕЦЬКОГО РАЙОНУ КІРОВОГРАДЩИНИ

Статтю присвячено особливостям етимології ойконімів Кіровоградщини, зокрема назв поселень Бобринецького району, які є органічною частиною топонімного простору краю. У процесі дослідження ойконімії Кіровоградщини було виявлено нові факти, які підтверджують або спростовують традиційне уявлення про походження назв населених пунктів області.

Ключові слова: етимологія, походження, ойконім, гідронім, антропонім, Бобринецький район.

Кожний ойконім має своє походження. Інколи воно є прозорим, іноді для встановлення справжніх причин номінації потрібно прискіпливо вивчати архівні джерела та історичні фіксації, прораховувати всі можливі лінгвальні та позалінгвальні чинники, які мали вплив на формування назви.

Ономастика не є математично точною у своїх результатах наукою, особливо в питаннях походження власних назв. У процесі дослідження складних для етимології онімів, навіть попри чіткі прийоми порівняльно-історичного методу, часто доводиться оперувати припущеннями «очевидно», «напевно», «можливо» та ін., проте це якраз свідчить про всю складність етимологічних досліджень та водночас про їхню відкритість до нових ідей і поглядів.

Зокрема, щодо ойконімії Кіровоградщини було зроблено нові та переглянуто попередні висновки щодо походження окремих назв населених пунктів регіону. Предметом дослідження послужили особливості формування ойконімії найпівденнішого району області — Бобринецького, який є типовим у плані формування топонімного простору степової частини області.

Землі Бобринецького району протягом багатьох століть були частиною Дикого Поля — офіційно незаселеної ділянки українського степу, яка розмежовувала три могутні державні утворення середньовіччя — Російську імперію, Османську імперію та Польське королівство. Це спричинилося до того, що перші постійні поселення регіону почали виникати лише в середині XVIII ст. у зв'язку з військово-економічним освоєнням краю російськими колонізаторами.

Більшість тогочасних ойконімів була відантропонімною, оскільки в цей період визначальною була ознака «кому поселення належить». Так виникли назви поселень *Іва́нівка* [1] — походить від імені «майора *Ивана Васильева*, сына *Михалчи*» (ВАВН [2], 1795), *Буховéцьке* — від прізвища власника торгового дому *Бухо-*

[1] Назви сучасних ойконімів узяті з електронного ресурсу Вікіпедія.— http://uk.wikipedia.org/wiki/.

[2] Список скорочень див. у кінці статті.

© О. П. ГОЛІНАТИЙ, 2014

*вецького* (ТВТК, XXVII, 10), *Височа́нове* — корнета *Височина* (СНМ-ХГ, 204), *Ви́тязівка* (*Нечаївка*) — вдови *Витязевої*, у якої викупив поселення секунд-майор *М. Нечай* (ІМіС, 138), *Зава́дівка* — землевласника *Завадського* (АС-Х), *Олексі́ївка* — надвірного радника *Алексєєва* (ВАВН, 1795), *Розти́чеве* — поміщика *Христича* (ТХКГ), або *Ристича* (ВСПХГ, 1844), *Рощахі́вка* — поміщика *Рощаковського* (ВСПХГ, 1844), *Фе́дорівка* — поміщика *Федора Кроновича* (ВСПХГ, 1844).

Відантропонімне походження має і назва села *Кетриса́нівка*, на що свого часу вказував В. В. Лобода: «Село засноване наприкінці XVIII століття (МОЗ-ХГ, 1890). Першоназва *Дворянське* відапелятивна; супроводжується відантропонімною, що стала офіційним найменуванням» [3]. Справді, історичні джерела фіксують кілька ойконімів на позначення населеного пункту: *Кетрисанівка* (АТП-УРСР, 1947), с. *Кетрисановка* (*Николаево*, *Громоклей*, *Дворянское*) (СНМ-ХГ, 232), *Кетрисановка* (К 1883), *Николаево* (*Китросановка*, *Дворянская*) (ТВТК, XXVII, 10). Паралельна назва *Николаево* (укр. *Миколаєве*) є відантропонімним посесивом, а *Дворянське* — відапелятивним релятивом, похідним від іменника *дворяни́н* «дворова людина» (Грінченко, І, 363) з основою ст.укр. *дворъ* (< *dvorъ*) «двір володаря» (ЕСУМ, ІІ, 19).

Ойконім *Громоклей* зазвичай розглядають як вторинний щодо однойменної назви місцевої річки, вказуючи на відгідронімну трансонімізацію, пор. р. *Громокли́я* (*Громокле́й*, *Громоклея*, *Аграмаклы*, *Аграмаклѣя*, *Грамоклея*, *Hormokleja*) і давніше зафіксований (1774) населений пункт *Аграмаклы-сарай* (СГУ, 156). Проте значення основи дозволяє зробити певне уточнення.

Походження зазначеного гідроніма В. В. Лучик услід за іншими дослідниками пов'язує з тюркським апелятивом *argamak* / *argymak* «породистий кінь», основа якого в процесі засвоєння слов'янами зазнала спрощення початкового **-а** й метатези приголосних [4]. Його семантика дає підстави для припущення, що ойконім та гідронім є одночасними локативними відапелятивними утвореннями. Внутрішня форма назви *Громокле́й* насамперед стосується території, де протікає річка і розташоване село, та визначається як «місцевість, де водяться породисті дикі коні».

Пошуки в історичних джерелах сучасної назви села *Кетриса́нівка* пов'язані з виявленням точного прізвища власника поселення, від якого й був утворений ойконім. В «Алфавітних списках дворянських родів Херсонської губернії» та інших іменних довідниках XVIII–XIX ст. прізвища *Ке*[*и*]*три*[*о*]*сан*(*ов*) зафіксовано не було. Натомість на карті «Планы генеральнаго межеванія 1765–1836 гг. Ольвиопольский уѣзд» виявлено ойконім д. *Дуксы Китрусанъ* (ПГМ-О, Ч. 5). Друга частина назви — це прізвище власника поселення, а перша вказує на його соціальний стан, походить від апелятива *ду́ка*, *дукс* «господар, багач, князь», пор. ст.-сл. *доукъсъ* «князь, вождь», утворене від *dūcere* «очолювати, вести»; стара форма *дукс* запозичена безпосередньо з латинської або через старослов'янську і середньогрецьку мови (ЕСУМ, ІІ, 143). З огляду на те, що *Кетрисанівка* в XIX ст. стала волосним центром (СНМ-ХГ, 229), належність села багатому впливовому власнику з відповідним прізвищем не викликає сумнівів.

[3] *Лобода В. В.* Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя.— К., 1976.— С. 93.
[4] *Лучик В. В.* Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя.— Кіровоград, 1999.— С. 37.

Отже, ойконім *Кетриса́нівка* походить від прізвища представників дворянського роду *Китру*[*о*]*сан*, щоправда, з фонетичними видозмінами в системі голосних.

На перший погляд, етимологія ойконіма *Ма́йське* зводиться до аналогії з травневими святами та назвою місяця, коли за традицією в річниці цих та інших культових радянських свят популярними були відкриття нових сіл та перейменування вже існуючих. Проте мало хто пам'ятає, що відхрононімному ойконіму *Майське* передувала назва хутора *Мая* при д. *Александровке I* в кінці XIX ст. (СНМ-ХГ, 137). Таким чином, сучасна назва походить від попередньої назви хутора, що є відантропонімним утворенням. У першій половині XX ст. після зміни адміністративного статусу хутора на село поселення іменується *Ма́йським*, можливо, під асоціативним впливом відповідних меморіальних ойконімів.

Назва села *Шляхове́* не є відантропонімною. Перші поселення-хутори з іншими назвами на цих землях виникли в першій половині XIX ст., але з часом об'єдналися, утворивши село із сучасним ойконімом: х. *Дворянскіе*, *Бобринецкіе*, *Кро*[*н*]*овка* (ТВТК, XXVII, 10), *Шляховой*, *Надеждовка* (К1883), х. *Шляховой* (*Кроновка*, *Надеждовка*, *Стойкова*) (СНМ-ХГ, 182), *Шляхове* (АТП-УРСР, 1947). Його мотиваційною ознакою послужило те, що ще до заснування тут хуторів ця місцевість була добре відомою, оскільки повз неї пролягав шлях до Єлисаветграда (ПГМ-О, Ч. 5). Отже, вигідне розташування поблизу торгового *шляху* спричинило найменування місцевої балки та одного з хуторів, який переріс у село.

Про складність з'ясування первинності гідроніма чи співвідносного ойконіма і визначення їхньої етимології свідчить історія формування назви м. *Бо́бринець* — районного центру Кіровоградської області. За одними даними, перше поселення на території сучасного міста з'явилося близько 1770 р. Його заснували вихідці з с. *Вели́кий Бо́брик* на р. *Ко́дима*, які раніше прийшли з с. *Стари́й Бо́брик* на Житомирщині (нині Володарськ-Волинського р-ну). За іншими свідченнями, засновником *Бо́бринця* був полтавський козак Хома Бобрик, від прізвища якого за допомогою двоелементного суфікса **-инець** утворилася сучасна назва поселення (Янко, 53). Ще один варіант відантропонімного походження ойконіма В. В. Лобода пов'язав із прізвищем відомого російського феодала Бобринського — власника земель на Черкащині та Кіровоградщині [5]. У народі ще вважають, що село отримало назву за зоологічною ознакою: у річці, яка протікає повз населений пункт, колись водилося багато бобрів. Щоправда, у монографії «Знайомі незнайомці» А. П. Коваль спростовує цю відзоолексемну гіпотезу на користь відойконімної [6].

Кожну з цих гіпотез можна щонайменше піддати сумніву. Якщо переселенці, які заснували тут слободу, справді прийшли з с. *Вели́кий Бо́брик*, то чому вони не назвали її так само або *Мали́м Бо́бриком* без форманта **-ець** відповідно до традицій іменування поселень такого типу? Якщо ж узяти за основу гіпотезу походження назви *Бо́бринець* від прізвища *Бо́брик* чи *Бобри́нський*, то за законами творення відантропонімних посесивних ойконімів поселення мало б іменуватися *Бо́бринкою* або ж *Бобри́ківкою*. Крім того, у жодних джерелах не зафіксовано фактів перебування поміщиків Бобринських на території теперішнього Бобринецького району, не кажучи вже про належність їм земельних маєтків. Ба

[5] *Лобода В. В.* Зазнач. праця.— С. 30.

[6] *Коваль А. П.* Знайомі незнайомці : Походження назв поселень України.— К., 2001.— С. 98.

більше, слобода *Бобринець* існувала задовго до появи гіпотетичних власників цих земель графа Олексія Григоровича Бобринського та його сина Олексія [7].

Зрештою, під час дослідження історичних хронік, списків поселень та картографічних джерел XVIII–XIX ст. з'явилися нові свідчення стосовно походження назви міста *Бóбринець*: каз. село *Бобринцово* (ВАВН, 1795), сл. *Бобринецъ* (ПГМ-О, Ч. 5), *Бобринецъ* (ТВТК, XXVII, 10; К1883), *Бобринецъ*, съ предмѣстьями *Грицьковымъ*, *Рощиной*, *Военщиной* и *Ковалевкой*, зашт. гор. (СНМ-ХГ, 19).

Отже, спершу місто *Бóбринець* було слободою, потім казенним селом, а вже на початку XVIII ст. розрослося й отримало статус заштатного міста. Слобідський характер поселення свідчить про те, що *Бобринець* заснували селяни-втікачі, які освоювали так звані слободи — вільні від власників землі.

Окрім адміністративного значення поселення, важливими є модифікації в самій назві: у всіх джерелах XIX ст. ойконім записано однаково — *Бобринецъ*, а от у другій половині XVIII ст. — *Бобринцово* та *Бобринцева*. На перший погляд, простежується очевидне відантропонімне походження назви поселення — чи то від *Бобринцева*, чи то від *Бобринцова*. Проте у «Планах генерального межування Ольвіопольського повіту Херсонської губернії» зафіксовано, що слобода *Бобринець* дублює однойменну назву місцевої річки — правої притоки *Сугоклії*. Ця річка має багато відгалужень у вигляді ярів, які називаються *Бобринськими* — овраг *Бобринской* (ПГМ-О, Ч. 5). У межах одного з таких ярів виникло поселення *Каракази́леве*, на початку XIX ст. більше відоме як *Бóбринка Караказелева* (ВАВН, 1795; К1883), *Бобринка* (ТКХГ, 1820, ТВТК, XXVII, 10); д. *Караказилево* (ВСПХГ, 1844), *Бобринка* (*Караказелева*) д. и эк. *Дембровскаго* (*Шестакова*) (СНМ-ХГ, 205). Саме через спільний з районним центром онім В. В. Лобода назвав ойконім *Бобринка* похідним від назви *Бобринець* за допомогою демінутивного суфікса **-к(а)** [8], що також досить сумнівно з погляду деривації та акцентології.

Таким чином, спільна основа для річки та розташованих біля неї двох населених пунктів змінює акценти етимології. У «Словнику гідронімів України» права притока *Сугоклії* протягом XX ст. і до сьогодні іменується *Бобринкою*, а в другій половині XIX ст. — *Бобринецъ* (СГУ, 59). Більш ранніх фіксацій гідроніма жоден словник не наводить. Отже, інформація з «Планів генерального межування…» свідчить про те, що назва річки *Бобринець* існувала значно раніше — ще в другій половині XVIII ст., тобто в період заснування слободи *Бобринцеве*.

Необхідно зазначити, що згаданий гідронім на **-ець** не є поодиноким на території Кіровоградщини. Назви річок *Єланець*, *Інгулець*, *Розсохуватець* та ін. свідчать про продуктивність цієї моделі номінації. Загалом група гідронімів на **-ець** — це понад 200 назв водних об'єктів у басейнах Дніпра, Південного Бугу та Дністра [9]. Як зазначає О. Трубачов, «…гідронімні утворення на **-ець** на території Верхнього Подніпров'я мають чітко гідронімічний характер, функціонують як у чистому вигляді, так і у складі складних суфіксів **-авець**, **-овець**, **-енець**, **-инець** тощо» [10]. Крім того, численні приклади вказують на те, що гідроніми із суфіксом **-ець** зазвичай позначають притоку; специфіка гідронімічної функції полягає не в демінутивному значенні гідрооб'єкта, а у вказівці на похідність одного утворення від іншого чи зв'язок двох гідронімів [11].

---

[7] Вікіпедія. — http://uk.wikipedia.org/wiki.

[8] *Лобода В. В.* Зазнач. праця.— С. 30.

[9] *Топоров В. Н.*, *Трубачев О. Н.* Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья.— М., 1962.— С. 96.

[10] *Трубачев О. Н.* Названия рек Правобережной Украины.— М., 1968.— С. 223.

[11] Там же.— С. 223–224.

Чимало топонімів на **-ець** утворено від одвічних слов'янських апелятивів *граб*(*ов*)-, *вербов*)-, *камен*-, *гусин*-, *яблон*-, *тростян*-, *рак*(*ов*)-, *круп*-, *волч*-, що надає групі гідронімів на **-ець** характеру монолітності [12], більшість з яких — це основи на позначення місцевої флори та фауни. Продуктивні гідроніми на **-ець** з основами зооапелятивів і в інших слов'янських мовах, пор.: *Łosieniec*, *Rybieniec*, *Wieprzeniec*, *Wołczyniec*, *Wołowiec*, *Zwierzyniec* тощо [13]. Серед них є й гідроніми, похідні від зоолексеми *бобер*: *Бобровець* (ліва притока Палужа, права притока Беседі), *Бобрець* (права притока Данилівки, ліва притока Десни), *Бобриця* (права притока Дніпра) [14].

Ураховуючи ці факти, можна зробити висновок, що ойконім *Бо́бринець* є відгідронімною трансонімізованою назвою. Спочатку слобода іменувалася *Бобринцева* (*Бобринцово*) як похідна від назви місцевого водного об'єкта. Сучасна назва міста *Бобринець* є топонімічною метонімією щодо первісного гідроніма (структура ойконіма цілком збігається зі структурою назви водного об'єкта). У свою чергу, гідронім *Бобринець* походить від зоолексеми *бобер*, оскільки у водоймі водилися бобри. Відповідно поселення *Караказелеве* з часом перейменували на *Бо́бринку* за цією ж зооознакою, що засвідчено наголосом на першому складі. Інтерфікс **-ин** функціонує у складі складних суфіксів **-инець** та **-инк(а)**, що виконують релятивну функцію і характерні для більшості онімів з коренем *бобр*-.

Відгідронімне походження має ойконім *Обланка*. Село було засноване в середині XIX ст. на «пустоше *Оболонской*» (ВАВН, 1795). В. В. Лобода вказував, що в основу найменування балки лягла відантропонімна назва, а сучасний ойконім був утворений старокнижним способом: *Обланка* замість *Оболонська* (ВТКХГ, 1855, р. 27, л. 10) [15]. Справді, ойконім є відоронімним трансонімізованим, що зафіксовано в історичних джерелах: до заснування поселення ця територія іменувалася «пустошь *Оболонская*» (ВАВН, 1795), або «оврагъ *Обланка*» (ПГМ-О, Ч. 5). Згодом тут виникло перше поселення *Елисаветовка* (*Караказеловка*) на балці *Обланка* (ТВТК, XXVII, 10), а ще пізніше — сама *Обланка* (К1883), *Обланка* (*Андоньевка*, *Андроньевка*, *Сорочана*) д. (СНМ-ХГ, 182).

Викликає сумнів відантропонімне походження назви балки. Очевидно, гідронім виник семантичним способом від ГТ *оболо́нь* «заплавні луки», діал. *боло́ння*, *боло́нь* «заросла травою низина, луг, вигін» (< псл. **bolnъ* «трав'яниста низина») (ЕСУМ, І, 226). Семантично близьким є ГТ рос. *пу́стошь* у складеній назві «пустошь *Оболонская*», який означає «необроблена ділянка землі, поросла травами, невеликим чагарником» (ТСРЯ, 521).

Цікавою є етимологія ойконіма *Солонцюватка*. До заснування поселення територія називалася «оврагъ *Солонцоватой*» (ПГМ-О, Ч. 5). У першій половині XIX ст. виникає «деревня *Солоноватая* на балке *Солоноватой*» (ТВТК, XXVII, 10). Надалі ойконім зазнавав численних модифікацій: *Сол*[*ону*]*вата* (К1883) > *Солоноватка* (*Солонцеватка*, *Макаренка*) д. и эк. *Сахно-Устимовича* (СНМ-ХГ, 288) > *Солонцюватка* (АТП-УРСР, 1973). Безперечно, назва поселення має відгідронімне походження та мотивується солонуватими ґрунтами (солонці), пор. *солонцюва́тий* «солончаковий» (Грінченко, IV, 167), де *солончак* «ґрунт, який у по-

[12] Там же.— С. 224.
[13] Там же.— С. 221–222.
[14] *Топоров В. Н.*, *Трубачев О. Н.* Зазнач. праця.— С. 86.
[15] *Лобода В. В.* Зазнач. праця.— С. 165–166.

верхневому шарі містить легкорозчинні солі в концентраціях, що негативно впливають на розвиток сільськогосподарських рослин» (СУМ, IX, 452).

На місці села *Водя́но-Миха́йлівка* в другій половині XIX ст. існував хутір *Приют*: *Пріютъ* (ТВТК, XXVII, 10), *Приютъ Богодаровка* (К1883); *Пріютъ Богодаровскій* х. (СНМ-ХГ, 179). Це було одне з поселень, що виникли за розпорядженням Новоросійського керівництва з метою уникнення нещасних випадків на деяких шляхах і названі *приютами* (ВСОРИ-Н), пор.: *прию́т* — «1) притулок; 2) у дореволюційній Росії — доброчинний заклад для одиноких і незаможних» (СУМ, VIII, 107). Сучасна назва села *Водя́но-Миха́йлівка* є відойконімним утворенням за аналогією до історичної назви села *Березі́вка* цього ж району: *Березівка* (АТП-УРСР, 1947), колишня д. *Водяно-Михайловка* (*Деревицкое*, *Деревищина*) (СНМ-ХГ, 230), раніше *Деревицкое* (*вниз за течією на схід*) (К1883) < *Водяна* (*Деревицкаго*) (*вниз за течією на схід*) (ТВТК, XXVIII, 10). В. В. Лобода вказував, що перейменування *Водя́но-Миха́йлівки* на *Березі́вку* пов'язане зі збігом однойменних поселень [16], проте сучасна назва *Водя́но-Миха́йлівка* виникла замість *Приюту* приблизно одночасно зі зміною історичного ойконіма *Водяно-Михайлівка* на *Березі́вку*. Можливо, процес перейменування був мотивований назвою місцевої балки [17] або особливостями ґрунтів.

Отже, розглянуті ойконіми Бобринецького району попри відносну «молодість» виявляють подекуди приховану мотивацію. Традиційні погляди на етимологію деяких назв доповнюються новими трактуваннями (*Бо́бринець*, *Бо́бринка*, *Кетриса́нівка*, *Ма́йське*, *Обла́нка*, *Шляхове́* та ін.), які обов'язково потрібно враховувати в контексті дослідження ойконімії всього регіону.

**УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ**

| | | |
|---|---|---|
| АС-Х | — | Алфавитный список городам, селениям, деревням и хуторам Бобринецкого уезда Херсонской губернии с означением числа дворов и селений, принадлежащих военным поселениям, бл.1850 г. |
| АТП-УРСР, 1947 | — | Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р.— К., 1947. |
| ВАВН, 1795 | — | Ведомости к атласу Вознесенского наместничества, составленного из трех округ, отошедших от Екатеринославского наместничества, приобретенной от Порты Оттоманской Очаковской области и части, оставшейся от Брацлавской губернии, и разделенного на двенадцать уездов, 1795 г. |
| ВСОРИ-Н | — | Военно-статистическое обозрение Российской империи : Новгородская губернія.— СПб., 1849.— Т. 3. Ч. 3. |
| ВСПХГ, 1844 | — | Ведомости по спискам селений Херсонской губернии, составленным при исправлении специальной карты сей губернии в 1844 году. |
| Грінченко | — | Словарь української мови : В 4 т. / За ред. Б. Грінченка.— К., 1958–1959.— Т. 1–4. |
| ЕСУМ | — | Етимологічний словник української мови : В 7 т. / Гол. ред. О. С. Мельничук.— К., 1982–1989.— Т. 1–3. |
| ІМіС | — | Історія міст і сіл Української РСР : В 26 т. (Кіровоградська область) / Гол. ред. П. Т. Тронько (голова) та ін.— К., 1972.— 816 с. |
| К1883 | — | Карта Елисаветградскаго уезда по переписи 1883 года. |
| ТСРЯ | — | *Ожегов С. И.*, *Шведова Н. Ю.* Толковый словарь русского языка. 80 000 слов и фразеологических выражений.— М., 2003.— 941 с. |
| ПГМ-О | — | Планы генеральнаго межеванія 1765–1836 гг. Ольвиопольский уѣзд : Описаніе смежныхъ уездовъ Херсонской губерніи. |
| СГУ | — | Словник гідронімів України / Уклад. І. М. Желєзняк, А. П. Корепанова та ін.— К., 1997.— 780 с. |

[16] Там же. — С. 24.
[17] Там же. — С. 50.

СНМ-ХГ, 1896 — Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении.— Херсон, 1896.— 544 с.
СУМ — Словник української мови : В 11 т. / Гол. ред. І. К. Білодід.— К., 1970–1980.— Т. 1–11.
ТВТК — Трехверстная военно-топографическая карта России. Губерния Херсонская.— СПб., 1855–1877.
ТКХГ — Топографическая карта Херсонской губернии, 1820–1823 гг.
Янко — *Янко М. Т.* Топонімічний словник України: словник-довідник.— К., 1998.— 432 с.

O. P. HOLINATYI

**THE ETYMOLOGY OF SOME OIKONYMS OF BOBRYNETS' DISTRICT OF KIROVOHRAD REGION**

Studying the oikonymy of Kirovohrad region new facts that confirm or refute the traditional idea of the origin of the names of some settlements were discovered. This article is the first in the series of works about the features of the etymology of the oikonyms of Kirovohrad region and it is dedicated to the names of the settlements of Bobrynets' district, which is an integral part of toponym' area of this land.

Keywords: etymology, origin, oikonym, hydronym, anthroponym, Bobrynets' district.